

УДК 81'373.4=161.2 (043.3)

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИХ ТВОРІВ У ПРАЦЯХ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

Масликова О. С.

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет», м. Сімферополь

У статті досліджуються філологічні терміни праць М. С. Грушевського на позначення типів календарно-обрядових творів та вказується на їх важливу образну символіку.

Ключові слова: фольклор, календарно-обрядова пісня, народнопісенна творчість, колядка, щедрівка, клечальна пісня, купальська пісня.

Постановка проблеми. Жанровий склад календарно-обрядової поезії українців визначається багатством та розмаїттям. Це питання неодноразово поставало на сторінках праць таких відомих вчених-фольклористів, як М. Максимовича, М. Костомарова, А. Свидницького, І. Франка, М. Грушевського та сучасних дослідників О. Дея, О. Чебанюка, В. Давидюка та інших. Однак спроби жанрової дефініції та визначення термінології календарно-обрядових творів не набули статусу загальноприйнятих класифікацій, що пов'язано з складністю проблеми. Адже у разі визначення жанру того чи іншого фольклорного твору поставала проблема розмитості критеріїв, тому варто вибрати основну концепцію, яка могла б якомога точніше відобразити характерні риси кожного жанру та позначити їх термінологічне вираження.

У творах М. С. Грушевського фольклористична термінологія на позначення календарно-обрядових пісень представлена досить повно, наявна також символіка цих пісень, яка є невід'ємною стилістичною категорією та продуктом культурно-історичного розвитку людства, пов'язана із мовою народу, його світоглядом, пізнанням світу. Учений, досліджуючи обряди, побут українського народу, відображений у фольклорі, послідовно у своїх творах вживає терміносполуку «обрядова пісня», поділяючи ці пісні на два цикли: річно-календарний і сімейно-побутовий. Він стверджує, що обрядова – це річно-календарна пісня, у якій оспівуються різні етапи сільськогосподарського року та зв'язані з ними свята та інші урочистості...» [1, с. 6].

Період виконання народнопісенної творчості зимового циклу припадає на час від Різдва до Богоявлення, проте обхід господарських дворів колядницькими гуртами триває три дні. Через віки дійшли до нас величальні твори зимової календарної обрядовості, увібравши елементи світоглядних уявлень різних епох вони звернені до господаря та його родини, які за посередництвом специфічних поетичних фігур возвеличуються до ідеального статусу. Це для них колядники випрошують щастя, здоров'я, достаток, благополуччя. Такі пісні у творах вченого відносяться до «новорічного циклу». Окремий різновид пісень цього циклу позначаються термінами «коляда» і «колядка». Поряд із ними функціонують термінологічні сполуки,

що виражають окремі поняття, пов'язані з піснями цього величального жанру: «колядковий герой», «колядковий мотив», «колядковий репертуар», «колядковий цикл», «колядкові величання» [7, с. 101]. М. Грушевський намагається вказати на мотиви та ідеї таких пісень та з'ясувати їх походження: «Та в дійсності, з одного боку, в основі **величань**, теперішніх **колядкових**, лежать мотиви й ідеї, без сумніву, далеко старші від княжо-дружинного побуту київської доби, і тільки потім вони скомбінувались з мотивами сеї доби і пізнішої» [1, с. 233]. Інколи вчений на позначення цих творів послуговується терміном «колядні пісні», вбачаючи їх зв'язок з іншими піснями. Як-от: «Потім такі і подібні приспиви стають незалежними від змісту і довільно причіпляються до різних величальних **пісень** – **колядних**, волочільних, весільних і інших» [1, с. 314]. Фіксуємо також вживання терміносполук «колядницьке оповідання», «колядницьке оповіщення» [7, с. 101–102]. Календарно-обрядову пісню «коляда» вчений доповнює терміносполукою «новорічна коляда», порівнюючи її з іншими обрядовими звичаями та святами: «Так як **новорічні коляди** перейшли на Різдво, так се поминальне свято було перенесене на свято Трійці – велике свято, Святу неділю, і зробило її передусім великим поминальним святом» [1, с. 214]. Паралельно вчений послуговується також сполукою «різдвяні пісні», вказуючи на символічний образ «райського дерева» – дерева життя, що пов'язане частіше з весільною символікою, але іноді звеличується й у різдвяних піснях: «Воно ж величалось в **різдвяних піснях** як дерево життя, що сплинуло бистрими ріками, несучи на собі родину, котрій адресується величальна пісня» [1, с. 299]. Терміни «коляда» і «колядка» у творчому доробку М. Грушевського фіксуємо в терміносполуках «космогонічна коляда», «космогонічна колядка» [7, с. 105], коли вчений пов'язує їх із темою про створення світу, що підтверджується символічним релігійним тлумаченням дослідників: «Коробка в згаданій студії про космогонічні колядки толкував і будову св. Софії як символічний образ створення світу – продовження теми, зазначеної у вступних віршах колядки...» [2, с. 214].

За національною та територіальною приналежністю вчений розмежовує у своїх працях на «болгарську коляду», «сербську величальну пісню», «польську колядку», «румунську колядку» [1, с. 310–311]. Подекуди на позначення таких понять функціонують терміносполуки «хорватська паралель», «болгарська паралель» [1, с. 311]. Цікавими у метамові вченого є також терміносполуки «галицька колядка» і «вівчарська колядка». Як-от: «В **галицькій колядці** протиставляються св. Дмитро і св. Юрій – один приводить зиму, другий – літо» [1, с. 121]; «На Юрія перший раз худоба виганяється до стада; наведена вище **вівчарська колядка** представляє нараду святих вівчарів над вигоном овець» [1, с. 213].

Календарно-обрядова поезія багата на образну символіку. Вчений зауважує про дуже популярні, від Карпат до Сіверщини, теми винограду, його гроздя і його вина, яке виявляється атрибутом весілля, вказуючи на їх зв'язок із старими споминами помор'я. Виноград се нова форма райського дерева, яка символізує собою родину [1, с. 302]. Також в космогонічній коляді М. Грушевський, окрім образу райського дерева, визначає дуже старі, на його думку, образи «світового дерева і птаха чи птахів – творців світа і людського пожитку» [1, с. 300]. Подекуди, в інших варіантах вистапають реальні морські і дунайські риби. Дунайські плавні-очерета дають прек-

расний образ старого дев'ятирогого чи навіть тридцятирогого, сімдесятирогого оленя, що там переховується. Дуже гарний образ про вінець пав'яного пера дають колядки, одного з найбільш декоративних предметів старого убору [1, с. 301].

На думку вчених, «щедрівки» – це величальні пісні, первісні гімни міфологічним богам-героям; були пристосовані до оспівування господаря, його сім'ї, господарства. Частково вони є міфами про походження світу, мають філософський характер [6, с. 382–390]. Величальні обрядові пісні у цілому пророкують хороший майбутній врожай, хоча вони можуть містити також весільні, лицарські, мисливські мотиви. М. Грушевський для називання сукупності цих пісень вживає ще терміносполуку «колядно-щедрівчаний репертуар», пов'язуючи їх також із весільним обрядом. У «щедрівках» учений вбачає комбінування легендарного мотиву з новорічними обрядами [1, с. 143].

Наукові спроби дослідити весняно-обрядову поезію підтверджуються відображенням первісного світогляду українців, який виражений в усній словесності. М. Костомаров зауважував, що календарно-обрядовий фольклор характеризується своєрідною особливістю, визначаючи рефрен веснянок, і пов'язуючи гаївки з грою, називаючи їх терміном «гра». Про гаївки він зауважував, що вони відображають святкування Лади, чи весни в язичницьких слов'ян – свято кохання, тому-то його складовою був хоровод хлопців і дівчат. Окремі хороводні ігри супроводжувалися піснями, мали в певній мірі характер сценічного дійства, відображали землеробські поняття [6, с. 286–310].

М. Грушевський у творах цього періоду також вбачає ігри та пісні: «Подекуди гри і пісні такі й починаються від сирного тижня», і зауважує, що «весняний період розпочинався появою перших птахів, з початком березня ст. ст. і кінчався приблизно Благовіщенням» [1, с. 194]. Учений у своїх працях другий весняний цикл та його обряди виражає терміносполукою «вегетаційні хороводи», пов'язуючи їх із Благовіщенням: «**Вегетаційні хороводи**, описані вище, характеризують другий весняний цикл, що відкривається Благовіщенням» [1, с. 196].

Серед пісень весняного циклу найуживанішим у працях вченого є термін «веснянки». Цей термін вживається понад 10 разів. Як-от: «Дівчата подекуди від заговин починають співати веснянок вечерами та забавляться, але здебільшого це перейшло на великодній тиждень...» [1, с. 197]. М. Грушевський має свій погляд на цей репертуар пісень. Він вважає, що «передхристиянський ритуал підпав великим змінам і великому знищенню: різні обряди, які зв'язувались з Великоднем, під натиском християнського обряду потлумили одні одних – і перед нами велика маса переважно лише дрібних фрагментів, котрі тільки порівняним методом можна буде привести до ясної системи і відтворити образ старої обрядовості – свята весняного сонця», яким воно, мабуть, було первісно [1, с. 197]. Вчений переконаний, що весняно-обрядова поезія сягає дохристиянських часів.

Сучасна фольклористична наука має певні труднощі щодо чіткого та однозначного окреслення специфіки жанрів весняно-обрядової поезії, зокрема веснянок і гаївок. Дослідники дотримуються думки, що веснянки – це родове поняття, а гаївки – видове. В. Гнатюк зауважував про широке наповнення терміна «веснянка», доречно вважаючи, що не кожному веснянку можна зачислити до гаївок, хоча

кожна гаївка є веснянкою. Ф. Колесса зазначав, що відмінність між гаївками і веснянками полягає в тому, що гаївки виконувались тільки під час великодніх свят, а веснянки – обіймають, крім гаївкових ігор, ще й цілий цикл весняних пісень, які співаються вже від Благівіщення цілу весну [5, с. 370–373]. М. Грушевський у своїх працях вказує на будову віршів гаївок: «Пісні ж обрядові, хороводні і забавні, в тім числі весняні, так звані **«гаївки»**, переважно побудовані в співових, музикальних, рівноскладових строфах: одноцільної будови, де вірш рівен віршові і з музикального і з силабічного боку, або будови кількоколінної, де вірші комбінуються в сіметричні строфи [1, с. 120].

У контексті дослідження особливостей жанрової дефініції календарно-обрядових творів важливим є комплексний підхід до їх розуміння та визначення. Варто враховувати їх функціонально-змістові особливості. Одним із різновидів таких творів є риндзівки – величальні пісні колядкового типу, у яких рідвяний рефрен заміщений великоднім. Виконуються вони, як правило, на другий і третій день Великодніх свят.

М. Грушевський зауважує про риндзівки, пов'язуючи їх із волочільним звичаєм та вказує на їх синонімічні назви на різних територіях. Як-от: «Третім волочільним звичаєм було вітання молодіжжю господарів, цілком аналогічне з колядуванням, практиковане ще в першій половині минулого століття на Україні, а тепер звісне тільки в деяких галицьких околицях, особливо в м. Яворові, де вони носять деінде незвісну досі назву **«риндзівок»**, та на українсько-білоруським пограниччі ... звуться «рогульками» або «рогульчатими» [1, с. 206]. У дослідженнях ученого уживаними є терміносполуки «волочільна пісня», «волочобна пісня». Як-от: «Потім такі і подібні приспиви стають незалежними від змісту і довільно причіплюються до різних величальних пісень – колядних, **волочільних**, весільних і інших, і змінювання таких рефренів, різнорідно уложених з ритмічного погляду, вносить певну різнорідність в виконання сих **пісень** самою своєю несподіваністю [1, с. 314].

Космічною домінантою наступного періоду народного календаря було літнє сонцестояння, якому відповідало свято Купала. Вчений, згадуючи про ці пісні в своїх працях, переконаний, що «тільки деякі невеличкі фрагменти старої обрядовості і зв'язаної з нею словесності зацілилися при старих святах річного календаря, але найменше їх в **піснях клечальних та купальських**», які майже до останку зникли під натиском духовенства та поліції [1, с. 282].

Поряд з купальськими до групи літніх пісень належать **петрівчані (петрівки)**, що співались в час християнських свят Петра і Павла, а також **косарські та гребовицькі**, пов'язані з косінням, сушінням, згрібанням і стогуванням сіна. У них домінуючими є мотиви молодості, кохання, але відчувається очікування заручин та весіль, прощання з безтурботним дівуванням. Саме такі пісні М. Грушевський пов'язує зі святом обжинок та обжинковими церемоніями, коли «дожинається поле до останньої купини збіжжя» [1, с. 221]. Вчений для детальнішого опису творів літнього циклу вживає терміносполуку «обжиночні пісні». Як-от: «З прегарних **обжиночних пісень** – коротких, але дуже експресивних (при роботі, очевидно, довга пісня не виходить) – я дещо навів вище, характеризуючи робочу пісню» [1, с. 222]. Інколи він бере до уваги «пісні при докінченні жнива» [1, с. 222]. З-поміж робочих

пісень за національною ознакою М. Грушевський виділяє «білоруську пісню», аналізуючи тематику якої, згадує про «рай, райок» – символ урожаю (обжинковий сніп) [1, с. 224]. Інколи визначаються основні риси обжиночних та коровайних пісень: «Застільні пісні, які співаються толочанами при обжиночним обході, дуже інтересно мішають мотиви величальні з мотивами весільними: між **піснями коровайними і обжиночними**, між короваєм і вінцем є не раз тісні аналогії і переходи. Дівчині, що приходять в обжинковому вінці, бажають, аби вона встала в церкві під вінець, і т. д.» [1, с. 224].

Особливою увагою М. Грушевський визначає «робочу пісню», зауважуючи, що вона містить магічну силу ритму і слова, помагає роботі і наближає її результат. Але, на жаль, українська робоча пісня, на думку вченого, залишається недослідженою і взагалі мало звертала на себе увагу [1, с. 157]. Водночас зазначається, що «ще в найстаріших збирачів українських пісень фігурують такі категорії, як «пісні косарські», «гребецькі», «обжинкові» й т. д. [1, с. 157]. Ці пісні супроводять окремі види робіт: товчення зерна, мелення на жорнах, сапання землі і т.д. Учений переконалий, «що елементи старої робочої пісні варто шукати в веснянкових грах і піснях, де згадуються різні господарські роботи. Перш ніж вони перейшли на забаву або на форму парування, вони могли служити і робочими піснями і магічними закляттями» [1, с. 159].

Не зважаючи на велику кількість дефініцій та сукупність термінологічних одиниць, все ж питання дефініції фольклорних творів залишається складним. Варто зазначити, що жанрова взаємодія та міграція мотивів, образів, символів ускладнює процес визначення того чи іншого фольклорного твору. Елементи різних за походженням календарно-обрядових пісень досить часто можуть поєднуватися в якомусь окремому творі.

Висновки. Отож, філологічні терміни на позначення різновидів календарно-обрядових пісень та їх символіки у працях М. С. Грушевського представлені досить повно. Вони часто засвідчують джерело походження, сферу функціонування типів та різновидів таких творів. Переважна більшість термінів та терміносполук цієї тематичної групи й сьогодні функціонують в сучасній фольклористичній науці. Послідовне вживання вченим термінів цієї тематичної групи сприяло їх утвердженню в сучасній науковій сфері.

Список літератури

1. Грушевський Михайло. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – Т. 1.
2. Грушевський Михайло. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1994. – Т. 4, книга 2.
3. Гнатюк В. Нариси української міфології / В. Гнатюк. – Львів : Інститут народознавства НАНУ, 2000. – 263 с.
4. Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору / І. Денисюк // Слово і час. – 2003. – № 10. – С. 41–45.
5. Колесса Філарет Михайлович. Фольклористичні праці / Ф. М. Колеса. – К. : Наукова думка, 1970. – 416 с.
6. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / [упоряд., приміт.
7. І. П. Бетко, А. М. Полотай, вступна стаття М. Т. Яценка]. – К. : Либідь, 1994. – 384 с.

8. Масликова О. С. Словник філологічної термінології та номенклатури творів М. С. Грушевського / О. С. Масликова. – Сімферополь, 2002. – 256 с.
9. Потебня О. Пояснення малоруських та подібних народних пісень / О. Потебня. – Т. 1. – Варшава, 1883. – Т. 2. – Варшава, 1887.
10. Ребошанка І. Народження символу: Аспекти взаємодії обряду і обрядової поезії / І. Ребошанка. – Бухарест, 1975. – 246 с.

Масликова О. С. Терминологические единицы для обозначения календарно-обрядовых произведений в работах М. С. Грушевского / О. С. Масликова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 524–529.

В статье исследуются филологические термины трудов М. С. Грушевского для обозначения календарно-обрядовых произведений и указывается на их главную образную символику.

Ключевые слова: фольклор, календарно-обрядовая песня, народнопесенное творчество, колядка, песня, клечальная песня, купальская песня.

Maslikova O. Terminological units for the calendar-ritual writings description in the M. S. Grushevsky papers / O. Maslikova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 524–529.

The article investigates philological terms of papers M.S. Grushevsky, designating types of calendar-ceremonial works and inserted into their figurative symbols.

Key words: folklore, calendar-ritual songs, folk songs, Christmas carols, sad song, summer song.

Поступила в редакцію 18.10.2012 г.